

NGUYỄN QUANG NGỌC
(Chủ biên)

**QUÁ TRÌNH KHAI PHÁ VÀ XÁC LẬP
CHỦ QUYỀN CỦA VIỆT NAM
TRÊN VÙNG ĐẤT NAM BỘ
(THẾ KỶ XVII - XIX)**

NHÀ XUẤT BẢN CHÍNH TRỊ QUỐC GIA SỰ THẬT

Chịu trách nhiệm xuất bản
GIÁM ĐỐC - TỔNG BIÊN TẬP
PGS.TS. VŨ TRỌNG LÂM

Chịu trách nhiệm nội dung
PHÓ GIÁM ĐỐC – PHÓ TỔNG BIÊN TẬP
TS. VÕ VĂN BÉ

Biên tập nội dung: TS. LÊ HỒNG SƠN
ThS. NGUYỄN THỊ HẢI BÌNH
NGUYỄN THỊ VÂN
TRẦN PHAN BÍCH LIỄU
Trình bày bìa: PHẠM THÚY LIỄU
Chế bản vi tính: NGUYỄN THU THẢO

Số đăng ký xuất bản: 1240-2024/CXBIPH/18-262/CTQG.

Quyết định xuất bản số: 3456-QĐ/NXBCTQG, ngày 19/4/2024.

Mã số ISBN: 978-604-57-9650-4

Nộp lưu chiểu tháng 3/2024.

**QUÁ TRÌNH KHAI PHÁ VÀ XÁC LẬP
CHỦ QUYỀN CỦA VIỆT NAM
TRÊN VÙNG ĐẤT NAM BỘ
(THẾ KỶ XVII - XIX)**

Biên mục trên xuất bản phẩm của Thư viện Quốc gia Việt Nam

Nguyễn Quang Ngọc

Quá trình khai phá và xác lập chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ (Thế kỷ XVII-XIX) / Nguyễn Quang Ngọc ch.b. - H. : Chính trị quốc gia Sự thật, 2023. - 444 tr. ; 24 cm

ISBN 978-604-57-9093-9

1. Lịch sử 2. Khai hoang 3. Chủ quyền 4. Thế kỷ XVII 5. Thế kỷ XVIII
6. Thế kỷ XIX 7. Vùng đất 8. Nam Bộ 9. Việt Nam
959.7 - dc23

CTL0333p-CIP

NGUYỄN QUANG NGỌC
(Chủ biên)

**QUÁ TRÌNH KHAI PHÁ VÀ XÁC LẬP
CHỦ QUYỀN CỦA VIỆT NAM
TRÊN VÙNG ĐẤT NAM BỘ
(THẾ KỶ XVII - XIX)**

NHÀ XUẤT BẢN CHÍNH TRỊ QUỐC GIA SỰ THẬT

BAN BIÊN SOẠN

GS.TS. NGUYỄN QUANG NGỌC	Chương VIII, Chương IX
TS. ĐẶNG NGỌC HÀ	Chương I, Chương II
TS. VŨ ĐƯỜNG LUÂN	Chương III
TS. ĐINH THỊ THÙY HIÊN	Chương IV
ThS. HÀ DUY BIỂN	Chương V
TS. ĐỖ DANH HUẤN	Chương VI
TS. TỐNG VĂN LỢI, PGS.TS. VŨ VĂN QUÂN	Chương VII

LỜI NHÀ XUẤT BẢN

Vùng đất Nam Bộ là một không gian lịch sử - văn hóa thân thuộc, thiêng liêng của người dân Việt Nam, đã trải qua một quá trình hình thành, phát triển lâu dài. Nơi đây cũng đã từng tồn tại, phát tích nền văn hóa Óc Eo và vương quốc Phù Nam của thời đại dựng nước đầu tiên.

Tuy nhiên, trong suốt thời gian gần 10 thế kỷ, vùng đất Nam Bộ không được cai quản chặt chẽ và gần như bị bỏ hoang. Từ cuối thế kỷ XVI và đặc biệt là từ đầu thế kỷ XVII, dưới sự bảo hộ của các chúa Nguyễn, những lớp lưu dân người Việt đã đến vùng hoang địa và gần như “vô chủ” này sinh cư, đánh thức một vùng đất đầy tiềm năng ở phía nam Đại Việt. Người Việt đã từng bước khai phá vùng đất này; nhanh chóng hoà đồng với các cộng đồng cư dân tại chỗ và những cư dân mới đến, cùng nhau mở mang, phát triển Nam Bộ thành một vùng đất trù phú. Cũng từ đây người Việt thực sự trở thành chủ nhân và là cư dân chủ thể của vùng đất này. Triều Nguyễn thành lập vào năm 1802, tiếp tục sự nghiệp của các chúa Nguyễn và của phong trào Tây Sơn, đã hoàn thiện hệ thống hành chính và thống nhất quản lý toàn bộ lãnh thổ, lãnh hải trên quy mô cả nước. Bên cạnh chính sách chính trị, quân sự, triều đình khuyến khích phát triển kinh tế - xã hội, mở mang phát triển các dinh điền, đồn điền, xây dựng các công trình thủy lợi, phát triển giao thông thủy bộ...

Có thể khẳng định, thời gian này, người Việt cùng với các tộc người anh em đã đồng lòng, chung sức khai phá và dựng xây, phát triển và bảo vệ, biến Nam Bộ từ hoang hóa trở thành một vùng đất năng động và trù phú bậc nhất cả nước. Mỗi tấc đất Nam Bộ đều thấm đẫm mồ hôi và máu của lớp lớp các thế hệ người đi mở cõi. Chính vì thế mà đối với mỗi người dân Việt Nam, Nam Bộ không đơn thuần chỉ là vấn đề chủ quyền lãnh thổ, mà cao hơn thế, còn là vùng đất của

những giá trị thiêng liêng. “Đồng bào Nam Bộ là dân nước Việt Nam. Sông có thể cạn, núi có thể mòn, song chân lý đó không bao giờ thay đổi!”. Lời nói bất hủ của Chủ tịch Hồ Chí Minh chính là tổng kết cao nhất toàn bộ những thành tựu và những giá trị vĩnh hằng mà các thế hệ ông cha đã hết mực dấn thân mở cõi Nam Bộ cho một nước Việt Nam thống nhất toàn vẹn ngày hôm nay.

Từ những nội dung, ý nghĩa nói trên và để đáp ứng yêu cầu của đông đảo bạn đọc, Nhà xuất bản Chính trị quốc gia Sự thật xuất bản cuốn sách ***Quá trình khai phá và xác lập chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ (Thế kỷ XVII - XIX)*** do GS.TS.NGND. Nguyễn Quang Ngọc làm chủ biên. Từ kết quả nghiên cứu của khoa học lịch sử, trên cơ sở tổng hợp các kết quả nghiên cứu của nhiều ngành khoa học liên quan như khảo cổ học, dân tộc học, văn hóa học, luật học..., cuốn sách trình bày một cách khách quan, có hệ thống và cô đọng những tư liệu cơ bản về lịch sử phát triển của vùng đất Nam Bộ, tập trung ở thời kỳ khai phá và xác lập chủ quyền (thế kỷ XVII - XIX).

Công trình này là một đề tài nghiên cứu thuộc đề án khoa học cấp Nhà nước “Quá trình hình thành và phát triển vùng đất Nam Bộ” do GS.NGND. Phan Huy Lê làm chủ nhiệm. Năm 2017, công trình được xuất bản thuộc tập 4 của bộ sách *Vùng đất Nam Bộ*. Để bảo đảm sự thống nhất trong chỉnh thể, Nhà xuất bản đã thống nhất với các tác giả lược bớt những phần có nội dung trùng lặp đã được trình bày ở các tập sách khác. Trong lần xuất bản này, để giúp bạn đọc tiếp cận đầy đủ hơn về công trình nêu trên, các tác giả kế thừa đầy đủ nội dung của đề tài đã được nghiệm thu, tiếp tục chỉnh sửa, bổ sung, cập nhật thêm nhiều nội dung mới, nhằm phác họa một cách rõ ràng và chân thực hơn toàn bộ quá trình khai phá và xác lập chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ.

Mặc dù đã có nhiều cố gắng, nhưng chắc chắn cuốn sách không khỏi còn những hạn chế, thiếu sót. Rất mong nhận được những góp ý của bạn đọc.

Xin trân trọng giới thiệu cuốn sách cùng bạn đọc.

Tháng 11 năm 2023

NHÀ XUẤT BẢN CHÍNH TRỊ QUỐC GIA SỰ THẬT

MỞ ĐẦU

Một công cuộc kiến tạo kỳ vĩ đa phương thức, trong đó chủ yếu bằng cày và bằng cuốc, bằng trí tuệ và mồ hôi, bằng tình cốt nhục, nghĩa đồng bào, tối lửa tắt đèn có nhau; một cuộc “biển dâu” thần kỳ mà âm thầm và lặng lẽ, như tầm ăn dâu, chỉ sau hơn một thế kỷ khi những người lưu dân đầu tiên của Đảng Trong đặt chân đến địa đầu Mô Xoài, Việt Nam đã có cả Nam Bộ, đã căn bản hoàn thành chặng đường dài nghìn năm mở cõi và định cõi. Có thể hình dung công cuộc khai phá đất đai, xác lập và thực thi chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ thế kỷ XVII, XVIII, XIX là một cuộc cách mạng xanh vĩ đại nhất, không chỉ riêng trên rừng rậm và sinh lầy Nam Bộ, mà còn trên khắp đất nước trong suốt tiến trình lịch sử. Vấn đề vốn vô cùng lớn lao và hết sức cơ bản, nhưng lại chưa được nhiều nhà nghiên cứu thực sự quan tâm, chưa có nhiều công trình khoa học thấy hết được tầm vóc của trang sử có một không hai này.

Trước năm 1975 đã xuất hiện một số công trình khảo cứu về quá trình khai hoang lập làng của người Việt, những vấn đề về chính trị, quân sự, kinh tế, xã hội, văn hoá ở Nam Bộ, nhưng còn hết sức sơ khai.

Từ sau năm 1975, đặc biệt là từ đầu những năm đổi mới cho đến nay, công cuộc nghiên cứu Nam Bộ được đẩy mạnh theo cả hai hướng chuyên sâu và tổng hợp. Có thể kể ra một số các công trình như *Địa chí văn hoá Thành phố Hồ Chí Minh*¹; *Lịch sử khai phá vùng đất Nam Bộ*²;

---

1. Trần Văn Giàu, Trần Bạch Đằng, Nguyễn Công Bình (Đồng chủ biên): *Địa chí văn hoá Thành phố Hồ Chí Minh*, Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh, 1987.

2. Huỳnh Lứa (Chủ biên): *Lịch sử khai phá vùng đất Nam Bộ*, Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh, 1987.

*Văn hoá và cư dân đồng bằng sông Cửu Long*¹; *Tổng kết nghiên cứu địa bạ Nam Kỳ lục tỉnh*²; *Chế độ sở hữu và canh tác ruộng đất ở Nam Bộ nửa đầu thế kỷ XIX*³; *Nam Bộ Xưa & Nay*⁴; *Chế độ công điền công thổ trong lịch sử khẩn hoang lập ấp ở Nam Kỳ*⁵; *Nam Bộ Đất & Người*⁶; *Lược sử vùng đất Nam Bộ*⁷; *Văn hóa Óc Eo và vương quốc Phù Nam*⁸; *Một số vấn đề lịch sử vùng đất Nam Bộ đến cuối thế kỷ XIX*⁹...

Ở nước ngoài rải rác cũng xuất hiện các công trình nghiên cứu về từng các lĩnh vực liên quan đến Nam Bộ như Cheng Ching Ho (Trần Kinh Hoà, Hồng Kông, 1958) về họ Mạc ở Hà Tiên¹⁰; Tsai Maw Kuey (Pháp, 1968) về cư dân người Hoa¹¹; Li Tana (Australia, 1999)

---

1. Nguyễn Công Bình, Lê Xuân Diệm, Mạc Đường: *Văn hoá và cư dân đồng bằng sông Cửu Long*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1990.

2. Nguyễn Đình Đầu: *Tổng kết nghiên cứu địa bạ Nam Kỳ lục tỉnh*, Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh, 1994.

3. Trần Thị Thu Lương: *Chế độ sở hữu và canh tác ruộng đất ở Nam Bộ nửa đầu thế kỷ XIX*, Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh, 1994.

4. *Nam Bộ Xưa & Nay*, Nxb. Trẻ, Thành phố Hồ Chí Minh, tạp chí *Xưa & Nay*, 1998.

5. Nguyễn Đình Đầu: *Chế độ công điền công thổ trong lịch sử khẩn hoang lập ấp ở Nam Kỳ*, Nxb. Trẻ, Thành phố Hồ Chí Minh, 1999.

6. Hội Khoa học lịch sử Thành phố Hồ Chí Minh: *Nam Bộ Đất & Người*, 16 tập, Nxb. Trẻ, Thành phố Hồ Chí Minh, 2004-2021.

7. Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam: *Lược sử vùng đất Nam Bộ*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2006-2008.

8. Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam: *Văn hóa Óc Eo và vương quốc Phù Nam*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2008.

9. Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam: *Một số vấn đề lịch sử vùng đất Nam Bộ đến cuối thế kỷ XIX*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2009.

10. Cheng Ching Ho: “Họ Mạc và chúa Nguyễn tại Hà Tiên”, *Văn hóa Á châu*, số 7/1958.

11. Tsai Maw Kuey: *Người Hoa ở miền Nam Việt Nam* (Luận án Tiến sĩ, Paris, 1968). Bản dịch Ban Dân tộc học, Viện Khoa học xã hội Nam Bộ, Thành phố Hồ Chí Minh.

về kinh tế - xã hội¹; Cooke Nola, Li Tana (Australia, 2004) về kinh tế thương mại²; Choi Byung Wook (Hàn Quốc) về chính trị - xã hội Nam Bộ đầu thế kỷ XIX³...

Mặc dù đã được nhiều nhà nghiên cứu trong nước và quốc tế quan tâm, nhưng lịch sử vùng đất Nam Bộ nói chung, trong đó có lịch sử quá trình khai phá và xác lập chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ vẫn còn quá nhiều khoảng trống. Do đó, một công trình khoa học trình bày khách quan, toàn diện quá trình khai phá đất đai, xác lập và bảo vệ chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ không chỉ là đòi hỏi tự thân của nhu cầu nhận thức về tính toàn bộ của lịch sử Việt Nam, mà còn là cơ sở cho việc hoạch định các chiến lược xây dựng và phát triển quê hương, đất nước.

Để tài *Quá trình khai phá và xác lập chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ* nằm trong Đề án khoa học xã hội cấp Nhà nước *Quá trình hình thành và phát triển vùng đất Nam Bộ*, có nhiệm vụ thông qua những nghiên cứu vừa tổng thể vừa cụ thể, làm sáng rõ toàn bộ quá trình khai phá và dựng xây của một cộng đồng dân cư hình thành đồng thời với quá trình khai phá và dựng xây đó - cộng đồng dân cư Nam Bộ. Cộng đồng dân cư Nam Bộ là một tổng thể của các nhóm dân cư bản địa và mới nhập cư, vốn ở Đàng Trong hay từ Đàng Ngoài vào, ở trong nước hay từ những nước láng giềng đến, nhưng tất cả đều đặt dưới sự quản lý và tổ chức của các chính quyền chúa Nguyễn, của vương triều Tây Sơn và của nhà Nguyễn. Trong thực tế, không khỏi có những mâu

---

1. Li Tana: *Xứ Đàng Trong - Lịch sử kinh tế - xã hội Việt Nam thế kỷ XVII và XVIII* (Luận án Tiến sĩ Đại học Quốc gia Australia, 1992). Bản dịch Nxb. Trẻ, Thành phố Hồ Chí Minh, 1999.

2. Cooke Nola and Li Tana, eds: *Water Frontier: Commerce and Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880*, Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 2004.

3. Choi Byung Wook: *Southern Vietnam under the Reign of Minh Mạng (1820-1841)*, Cornell Southeast Asia Program Publication, 2004. Sách đã được dịch và xuất bản bằng tiếng Việt: *Vùng đất Nam Bộ dưới triều Minh Mạng*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2011.

thuần, thậm chí là đối lập nhau giữa một bộ phận của nhóm dân cư này với một bộ phận của nhóm dân cư khác, nhưng nhìn một cách tổng thể quá trình hình thành cộng đồng cư dân Nam Bộ là theo hướng thống nhất, đồng thuận và càng ngày càng cố kết bền chặt trong cuộc sống làm ăn và đánh giặc. Quá trình khai phá đất đai, mở mang lãnh thổ, hình thành và xác lập cộng đồng cư dân Nam Bộ cũng chính là quá trình hình thành và xác lập chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ, hoàn thiện quá trình lãnh thổ Việt Nam, con người Việt Nam, dân tộc Việt Nam. Đây là một quá trình lịch sử tự nhiên hoàn toàn phù hợp với nguyên tắc thụ đắc lãnh thổ theo thực tiễn pháp lý quốc tế.

Đề tài *Quá trình khai phá và xác lập chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ* là một đề tài sử học nên phương pháp tiếp cận chủ yếu vẫn là triệt để khai thác tất cả các nguồn tư liệu lịch sử, tổng hợp, hệ thống, phân tích, đánh giá, mô tả và nhận xét các sự kiện, các quá trình lịch sử một cách khách quan, xác thực theo đúng thông tin được rút ra từ các nguồn tư liệu đã được giám định. Tuy nhiên vấn đề sử học mà đề tài quan tâm là rất rộng lớn, bao trùm lên nhiều lĩnh vực khác nhau của đời sống chính trị, kinh tế, văn hóa, xã hội trong quá khứ và vẫn còn ảnh hưởng cho đến ngày nay, cho nên không thể không sử dụng ở mức độ cần thiết các phương pháp nghiên cứu liên ngành (Inter-disciplinary) và khu vực học (Area Studies).

Phương pháp tiếp cận liên ngành và khu vực học đòi hỏi một cách nghiêm ngặt phải đặt các hiện tượng, sự kiện và không gian nghiên cứu trong mối quan hệ tổng thể và các tác động đa chiều, đa diện để có thể nhìn nhận và đánh giá các hiện tượng, sự kiện và không gian nghiên cứu một cách đầy đủ, toàn diện và thực sự khách quan. Phương pháp tiếp cận liên ngành và phương pháp tiếp cận khu vực học còn đòi hỏi phải đặt toàn bộ khu vực Nam Bộ trong mối liên quan tương tác với các nước, các vùng lãnh thổ, các không gian xã hội - văn hóa khác trong khu vực và trên thế giới để so sánh, đối chiếu, nhìn nhận, đánh giá thực chất của các mối quan hệ và các ảnh hưởng (thuận chiều, ngược chiều) của nó, làm cơ sở rút ra những nét đặc trưng của khu vực trong giai đoạn nghiên cứu.

Phương pháp tiếp cận sử học liên ngành đòi hỏi phải triệt để khai thác tất cả các nguồn tư liệu như thư tịch cổ, bản đồ cổ; các di tích, di vật, các truyền thuyết dân gian có liên quan; các tư liệu trong nước và các nguồn tư liệu trên thế giới. Trong quá trình khai thác tư liệu, đề tài không thể không tiến hành khai thác thông tin trên mạng internet, xây dựng hệ thống dữ liệu database và sử dụng các thuật toán thống kê để hệ thống, phân tích và đánh giá các nguồn tư liệu một cách chuẩn xác.

Cuối cùng đề tài có nhiệm vụ trình bày rõ quá trình hình thành, xác lập, thực thi và bảo vệ chủ quyền lãnh thổ Việt Nam trên toàn bộ vùng đất Nam Bộ, nên trong quá trình nghiên cứu cần phải quan tâm đầy đủ đến những nguyên tắc thụ đắc lãnh thổ của luật pháp quốc tế và vận dụng lý giải các trường hợp cụ thể, trong những điều kiện và hoàn cảnh hết sức đặc biệt của vùng đất Nam Bộ.

Vì là một đề tài lịch sử - pháp lý liên quan đến chủ quyền quốc gia lãnh thổ, nên các tư liệu, chứng cứ lịch sử cần phải được phân tích và đánh giá một cách thực sự, rõ ràng và minh bạch, trong phạm vi không gian và thời gian cụ thể, chuẩn xác. Vì thế, phương pháp điều tra khảo sát thực địa rất cần thiết phải được triển khai trên một số địa bàn quan trọng, trong đó đặc biệt là những khu vực và những điểm đã từng xảy ra tranh chấp về chủ quyền, thì mới có thể đáp ứng được những yêu cầu rất cao nêu ra ở trên.

Cuối cùng là công việc tổng hợp, hệ thống, phân tích và nhận xét các sự kiện, các thời đoạn và cả quá trình lịch sử một cách khách quan, theo đúng thông tin được rút ra từ các nguồn tư liệu xác thực, dựng lại bức tranh lịch sử chủ quyền Việt Nam ở vùng đất Nam Bộ như nó đã từng diễn ra trong khoảng thời gian từ thế kỷ XVII đến thế kỷ XIX và đặt trong mối liên quan hệ quả của các giai đoạn lịch sử trước đó, sau đó, thậm chí cả những ảnh hưởng của nó cho đến tận ngày nay.

Để có thể đáp ứng được những yêu cầu đặt ra ở trên, đề tài tập trung vào mấy nội dung chủ yếu sau:

- Vai trò của các chính quyền Việt Nam (chúa Nguyễn, nhà Tây Sơn và nhà Nguyễn) trong quá trình khai phá đất đai, xây dựng xóm làng,

mở mang lãnh thổ từ đầu thế kỷ XVII cho đến trước khi thực dân Pháp xâm lược Nam Bộ, khi triều đình nhà Nguyễn vẫn còn giữ được vai trò là vương triều phong kiến độc lập.

- Vai trò của các cộng đồng dân cư trong quá trình khai phá, mở mang và thực thi chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ: quá trình khai phá đất đai và xây dựng làng mạc của người Việt, vai trò của các nhóm người Hoa nhập cư, vai trò của cư dân Khmer Nam Bộ và vai trò của các nhóm cư dân bản địa, quan hệ hoà đồng giữa các cộng đồng dân cư trên vùng đất Nam Bộ.

- Xác định rõ cơ sở pháp lý về chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ (thực tế lịch sử đối chiếu với thông lệ quốc tế; các hiệp ước, hiệp định quốc tế về Việt Nam liên quan đến vùng đất Nam Bộ).

Cuốn sách ***Quá trình khai phá và xác lập chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ (Thế kỷ XVII - XIX)*** là sản phẩm của đề tài, bao gồm 9 chương nội dung được trình bày trong 3 phần:

Phần thứ nhất: *Khai phá đất đai, xác lập và bảo vệ chủ quyền Đàng Trong từ đầu thế kỷ XVII đến cuối thế kỷ XVIII* được tổ hợp thành 4 chương. Chương I nói về vùng đất Nam Bộ trước thế kỷ XVII và quá trình khai mở Mô Xoài - Đồng Nai; Chương II trình bày quá trình Gia Định từng bước trở thành trung tâm quy tụ và tỏa rộng của toàn vùng Nam Bộ từ thời kỳ các chúa Nguyễn; Chương III giới thiệu Hà Tiên như là yếu địa miền cực nam đất nước, cơ sở bảo đảm cho sự thành công của chúa Nguyễn ở miền Tây Nam Bộ và Chương IV nói về những hoạt động đẩy mạnh khai hoang lập làng, củng cố nền hành chính, bảo vệ toàn vẹn lãnh thổ Nam Bộ trong điều kiện liên tiếp có chiến tranh ở những thập kỷ cuối thế kỷ XVIII.

Phần thứ hai: *Mở rộng các hình thức khai hoang, xây dựng nền hành chính Việt Nam thống nhất từ đầu thế kỷ XIX đến năm 1862*. Phần này gồm 3 chương (từ Chương V đến Chương VII), trình bày tập trung vào 60 năm đầu của thời kỳ nhà Nguyễn. Chương V tập trung nói về sự phát triển kinh tế, ổn định xã hội, tăng cường các nguồn lực bảo vệ biên giới Tây Nam; Chương VI dành để nói về các phương thức tổ chức khai

hoang, chế độ ruộng đất và kinh tế nông nghiệp Nam Bộ thế kỷ XIX và Chương VII khảo tả quá trình tái cơ cấu bộ máy hành chính Nam Bộ trong một nền hành chính Việt Nam thống nhất thế kỷ XIX.

Phần thứ ba: *Thành tựu và hệ quả của công cuộc khai phá đất đai, xác lập chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ thế kỷ XVII-XIX*, tập trung trình bày cuộc đấu tranh bảo vệ chủ quyền lãnh thổ Việt Nam trên đất Nam Bộ thế kỷ XVII-XIX coi đó như là thành tựu và hệ quả trực tiếp của công cuộc khai phá đất đai và xác lập chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất này (Chương VIII) và mở rộng so sánh, thảo luận, đánh giá về quá trình xác lập và thực thi chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ (Chương IX). Chủ quyền Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ xét trên toàn bộ quá trình lịch sử, những cơ sở thực tiễn và cơ sở pháp lý là một quá trình lịch sử tự nhiên phù hợp với các nguyên tắc thụ đắc lãnh thổ của luật pháp quốc tế đã được các nước liên quan và các tổ chức quốc tế thừa nhận thông qua các hiệp ước, hiệp định có tính pháp lý cao.

Trong suốt ba thế kỷ (XVII, XVIII, XIX), người Việt cùng với các tộc người anh em đã chung sức khai phá và dựng xây, phát triển và bảo vệ, biến Nam Bộ từ hoang hóa thành một vùng đất trù phú bậc nhất cả nước với những giá trị đặc trưng của Nam Bộ Việt Nam thống nhất trong đa dạng. Mỗi tấc đất Nam Bộ đều thấm đẫm mồ hôi và máu của lớp lớp các thế hệ người đi mở cõi.

Mặc dù đã hết sức cố gắng, nhưng đề tài và cuốn sách vẫn chưa thoát ra khỏi những khám phá ban đầu, chưa có nhiều điều kiện để đi sâu nghiên cứu những vùng đất, những địa phương, những sự kiện, những trường hợp cụ thể và những con người làm nên lịch sử. Nhiều khái quát vẫn chủ yếu dựa vào nguồn tư liệu thư tịch cổ, còn hết sức giản đơn, chưa phản ánh được đầy đủ cuộc sống khai phá đất đai, hình thành, xác lập, thực thi và bảo vệ chủ quyền diễn ra muôn hình, muôn vẻ, phong phú và độc đáo ở mỗi làng quê, mỗi thôn ấp, theo các nhóm tộc người... Hy vọng tiếp nối đề tài và cuốn sách này, sẽ sớm có thêm nhiều đề tài và các cuốn sách nghiên cứu và trình bày đầy đủ và toàn

diện hơn theo từng không gian xã hội - văn hóa cụ thể, tiêu biểu để có thể nâng tầm những khái quát, những kết luận làm cơ sở khoa học cho những chương trình phát triển bền vững mỗi không gian xã hội - văn hóa đó và toàn vùng Nam Bộ trong chiến lược phát triển chung của đất nước thời đại mở cửa và hội nhập quốc tế.

Cuốn sách *Quá trình khai phá và xác lập chủ quyền của Việt Nam trên vùng đất Nam Bộ (Thế kỷ XVII - XIX)* hoàn thành dưới sự chỉ đạo trực tiếp của GS.NGND. Phan Huy Lê, Chủ nhiệm đề án Khoa học xã hội cấp Nhà nước *Quá trình hình thành và phát triển vùng đất Nam Bộ*; được sự quan tâm tổ chức và tạo điều kiện thuận lợi của Viện Việt Nam học và Khoa học phát triển, Đại học Quốc gia Hà Nội, cơ quan chủ trì đề tài và đặc biệt được sự tham gia đầy trách nhiệm và tâm huyết của các chuyên gia thuộc Viện Việt Nam học và Khoa học phát triển, Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội, Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh, Viện Sử học Việt Nam, Viện Lịch sử Quân sự Việt Nam, Bộ Tư lệnh Bộ đội Biên phòng, Ban Tuyên giáo và Hội Sử học Thành phố Hồ Chí Minh và nhiều địa phương ở Nam Bộ. Chúng tôi xin được trân trọng ghi nhận và chân thành cảm ơn.

Hà Nội, tháng 11 năm 2023

GS.TS.NGND. Nguyễn Quang Ngọc

PHẦN THỨ NHẤT

**KHAI PHÁ ĐẤT ĐAI,
XÁC LẬP VÀ BẢO VỆ CHỦ QUYỀN ĐÀNG TRONG
TỪ ĐẦU THẾ KỶ XVII ĐẾN CUỐI THẾ KỶ XVIII**

Chương I

VÙNG ĐẤT NAM BỘ TRƯỚC THẾ KỶ XVII VÀ QUÁ TRÌNH KHAI MỞ MÔ XÒÀI – ĐỒNG NAI

I- VÙNG ĐẤT NAM BỘ TRƯỚC THẾ KỶ XVII

1. Vùng đất Nam Bộ trước thế kỷ VII

Nam Bộ là vùng đất tương đối bằng phẳng, được phù sa của sông Đồng Nai, sông Cửu Long bồi đắp tạo nên một vùng đất đai phì nhiêu. Cách đây từ 18.000 đến 11.000 năm do ảnh hưởng của cuộc biển tiến đã hình thành nên các địa thềm của vùng Nam Bộ. Thời kỳ Holocen đã đóng vai trò quan trọng trong việc hình thành địa hình hiện tại, trong đó biển Holocen sớm giữa của đồng bằng Nam Bộ là loại biển nông, đáy biển không sâu quá 40-50m. Đến thời kỳ Holocen muộn đã tạo nên các mỏ than bùn ở Nam Bộ như các khu vực U Minh, Đồng Tháp Mười, đồng bắc Kiên Lương, thượng nguồn sông Vàm Cỏ Đông¹.

Miền Đông Nam Bộ là khu vực lớn của miền đồng bằng cổ có ảnh hưởng của núi lửa phun trào. Đây là khu vực đất cao, rộng hơn so với miền đồng bằng sông Cửu Long: “Quá trình phong hóa theo những

---

1. Xem Nguyễn Địch Dỹ, Đinh Văn Thuận: “Lịch sử phát triển cổ địa lý trong kỷ Đệ tứ ở đồng bằng Nam Bộ”, bài in trong Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam: *Văn hóa Óc Eo và vương quốc Phù Nam*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2008, tr.16-17.

vết nứt trong đá khá mạnh, làm chúng đổ vỡ ra thành những khối tảng khổng lồ nằm lổn nhổn từ chân núi lên đến đỉnh núi”¹. Khoảng 4.000 đến 5.000 năm trước đây, một số khu vực ở Nam Bộ còn ngập trong nước biển, đến tận thế kỷ V Tr. CN vùng này mới nổi toàn bộ lên trên mặt nước như chúng ta thấy ngày nay. Đồng bằng Nam Bộ có mạng lưới sông ngòi chằng chịt và thiên nhiên hoang dã, đất đai thuận lợi cho trồng trọt. Tuy nhiên, ở khu vực duyên hải, thủy triều đưa nước biển lên cao xâm nhập vào vùng đất trồng trọt, làm các sông rạch trở nên mặn ảnh hưởng xấu đến sản xuất nông nghiệp. Khu vực châu thổ sông Cửu Long có địa hình thấp, ngoài khu vực cồn cát ven biển cao trên 5m, hay các giồng đất ven sông cũng có độ cao lớn hơn, còn độ cao trung bình của toàn vùng từ 1 đến 2m.

Thiên nhiên vùng Nam Bộ hết sức đa dạng. Đồng bằng phù sa của con sông Cửu Long đã đem đến cho con người một vùng đất giàu tài nguyên để khai thác. Nếu phân chia theo các miền địa lý tự nhiên, Nam Bộ có 2 miền chính, Đông Nam Bộ gồm miền cao nguyên đất đỏ, miền thành tạo phù sa cổ và mới; đồng bằng châu thổ sông Cửu Long gồm các miền thượng châu thổ sông Cửu Long, vùng các cửa sông, vùng đất mới Tây Nam Bộ và vùng cực Tây Nam Bộ. Sông Cửu Long đã làm nên một cảnh tượng thiên nhiên đa dạng và đặc sắc với vô vàn nguồn lợi để con người khai thác.

Cách ngày nay 4.000 năm ở đây đã có con người sinh sống. Từ 3.000 - 2.500 năm, cư dân vùng này đã biết sử dụng các công cụ đồng thau, sắt bên cạnh công cụ đá vẫn phổ biến².

Dựa trên nhiều điều kiện thuận lợi, văn hóa Óc Eo đã nảy sinh, phát triển rực rỡ ở vùng Nam Bộ. “Văn hóa Óc Eo thực chất là nền văn hóa sơ sử và sơ kỳ lịch sử của vương quốc cổ Phù Nam hay văn hóa Phù Nam.... trải rộng hầu khắp châu thổ sông Cửu Long với nền

---

1. Lê Bá Thảo: *Thiên nhiên Việt Nam*, Nxb. Khoa học và Kỹ thuật, Hà Nội, 1977, tr.226.

2. Xem Huỳnh Lứa (Chủ biên): *Lịch sử khai phá vùng đất Nam Bộ*, *Sđđ*, tr.33-35.